

Loputtomaan pylvääseen kiipeän pää ylösalaisin: marilaisten arvoitusten rakenne

Aineistonani ovat marilaisen kansakoulunopettajan ja sittemmin marien kansallismuseon perustajan Timofej Jevsevjevin vuosina 1908—28 keräämät ja Suomalais-ugrilaiselle Seuralle lähettämät arvoitukset. Hänen alkuperäiseen käsikirjoitukseensa sisältyy noin 2500 arvoitusta, mutta aineistossa on paljon redundanssia: samat arvoitukset toistuvat moneen kertaan vain pienin ortografisin eroin. Varsinainen kokoelma supistuu tuhanteen erilaiseen arvoitukseen.¹

1. Lausekaavat

Pienfolklore (sanaparret, arvoitukset, hokemat, kaskut, enteet) kuuluvat kiinteäsanontaisiin folkloremuotoihin (*fixed-phrase folklore forms*). Vaikka tietyn arvoituksen tai sananlaskun muoto saattaa perinneyhteisössä vaihdella paljonkin, yksittäisen puhujan idiolektissa esiintyy yleensä vain tietty vakiintunut variantti. Kiinteäsanontaisten perinteenlajien vastakohta on vapaasanontaiset folkloremuodot kuten sadut ja tarinat, joissa sisältö on ilmaisutapaa vakiintuneempi. (Dundes 1965, 183.)

Pienfolkloressa on erotettu toisistaan folkloristinen rakenne, johon kuuluu sisällön semanttinen ilmaisu ja joka yleensä on käännettävissä kielestä toiseen, ja toisaalta lingvistinen rakenne, joka sisältää kielisidonnaiset tyylikeinot. (Dundes 1965, 182.) Folkloristisen rakenteen elementtejä on formula, yleismuotti, johon voidaan mallin mukaan valaa

¹ Nämä sisältyvät Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksissa julkaistavaan kokoelmaan *Timofej Jevsevjevs Folklore-Sammlungen aus dem Tscheremissischen II*.

samanrakenteisia arvoituksia. Formulat ovat semanttis-syntaktisin kriteerein muodostuneita lausekaavoja, ts. pelkän lauseopillisen kaavan lisäksi on otettu huomioon kuvaelementtien keskinäiset merkityssuhteet. Formulakoot koostuvat formulajäsenistä, analyysin pienimmistä itsenäisistä rakenne-elementeistä. (Kuusi 1967, 71; Kaivola-Bregenhøj 1977, 19—23.)

Marilaisille arvoituksille on luonteenomaista syntaktinen yksinkertaisuus: n. 70 % aineiston arvoituksista on lyhyitä yksinäislauseita. Tämä sanonnan suppeus on vaikuttanut osaltaan formulainventaariinkin, sillä usein selkeät formulat edellyttäisivät laajempaa virkettä. Marilaisista arvoituksista erottuu helposti puolisoistakymmentä syntaktis-semanttisin kriteerein määrittyvää formulaa. Ne kattavat noin puolet aineistosta. Toinen puoli voidaan jakaa ryhmiin ainoastaan lauseopillisten piirteiden perusteella. Vastaava suhde näyttää vallitsevan suomalaisessakin perinteessä, jossa 17 suosituimman ilmaisukaavan muottiin on valettu puolet arvoituskuvista (Kaivola-Bregenhøj 1977, 23).

Arvoituskuvien olennainen piirre on odotuksenvastaisuus. Se ilmenee näennäisen epäloogisena yhdistelynä, esimerkiksi biologisten tai kausaalisten suhteiden luonnottomuutena. Kaksi- tai useampilauseisissa formuloissa odotuksenvastaisuus syntyy yleensä lauseidenvälisestä suhteesta: toinen ilmaisee kuvattavasta tarkoitteesta jonkin piirteen, jonka toinen kumoo tai jonka kanssa se on ristiriidassa. Yksilauseisissa arvoituksissa paradoksaalisuus kasvaa lauseensisäisten elementtien ristiriitaisesta yhdistelystä. Lähes kaikki varsinaiset formulat rakentuvat antiteesille eli vastakohtien yhteenliittämiselle tai sen lievemmälle muodolle kontrastille eli erilaisten (mutta ei selvästi vastakkaisten) asioiden rinnastamiselle.

1.1. *Antiteesiformulat*

Kaksijäseninen antiteesiformula näyttää olevan yleiseurooppalaista omaisuutta; sen osuus marilaisesta aineistosta on nelisen prosenttia. Formula koostuu kahdesta keskenään vastakohtaisesta jäsenestä; nämä vuorostaan rakentuvat aikaa, paikkaa, tapaa tms. ilmaisevasta adverbiaalista ja verbistä (1) tai nominista (2), jotka viittaavat samaan tarkoitteeseen. (Kaivola-Bregenhøj 1977, 23.)

(1) Telōm kojaņeš,
keņežōm kaņkaņeš.
— Таβā βara ner.

(2) Keņežōm telō,
telōm keņež.
— Nōrōp.

Talvella lihoo,
kesällä laihtuu.
— Kaivoriu'un pää.

Kesällä talvi,
talvella kesä.
— Kellari.

Marilaisissa tähän formulaan kuuluvissa arvoituksissa adverbiaali on yleensä aikaa ilmaiseva, useimmiten juuri vastakohtapari *kesällä — talvella*. Annetut esimerkit ovat antiteettisyytensä lisäksi paradoksaalisia, sillä molemmissa lauseissa adverbiaalin ja verbin tai nominin suhde on odotuksenvastainen.

Antiteettinen on myös suomalaisessa perinteessä *kun — niin* -formulaksi nimetty lausekaava (vrt. Kaivola-Bregenhøj 1977, 20). Kyseessä on tavallaan syntaktinen lavennus perinteisestä kaksijäsenisestä antiteesiformulasta: lauseenalkuisen adverbiaalin paikalla on aikaa tai ehtoa ilmaiseva sivulause ja verbin tai nominin sijalla päälause. Marissa $\gamma\hat{\alpha}n$ 'kun, jos' -konjunktio jätetään usein pois, jolloin lauseiden suhde on ymmärrettävissä vain niiden semantiikan perusteella (3). Esimerkissä (4) $\gamma\hat{\alpha}n$ puuttuu ensimmäisestä sivulauseesta, mutta toisessa se on. Formulan molemmat osat ovat keskenään antiteettiset ja usein myös itsessään paradoksaaliset. Päälauseen tekijä on arvoituksen tarkoite. Sivulauseen subjekti on joko sama kuin päälauseen tai yksikön ensimmäinen persoona (4).

(3) Müškôr temeš — šorteš, šuža — čarna. — βeðra.	Kun sen vatsa täyttyy, se itkee, kun se näkee nälkää, se lakkaa itkemästä. — Ämpäri.
(4) Kōr $\gamma\hat{\alpha}ž\hat{\alpha}m$ luktam, ok kolo, üštäm üštaldem $\gamma\hat{\alpha}n$, kola. — βoβäš pu.	Jos otan sen sisukset pois, ei se kuole, jos vyötän sen vyöllä, se kuolee. — Mehiläiskolopuu.

1.2. Kontrastiformulat

Kontrastiformulat, joita aineistosta on 11 %, ovat samoin kuin antiteesikaavatkin vähintään kaksijäsenisiä; niissä asetetaan rinnakkain kaksi erilaista asiaa, jotka eivät välttämättä ole toistensa suoranaisia vastakohtia. Kyseessä ei ole antiteesi, sillä paralleeliset formulajäsenet ilmaisevat joko tarkoitteen eri osia tai useampaa tarkoitetta.

(5) Šoβašäžžē toštē, komtāššāžžē u. — Omarta i lum.	Kori on vanha, kansi on uusi. — Kanto ja lumi.
(6) Kuβa kuržeš, kup lūḡkalteš. — Šorēk mež.	Eukko juoksee, suo hyllyy. — Lampaanvilla.

Arvoituksessa (5) kuvataan rinnakkaisten predikatiivilauseiden avulla kahta toisiinsa läheisessä spatiaalisessa suhteessa olevaa tarkoi-

tetta, kun taas (6):ssa paralleeliset verbaalilauseet hahmottelevat tarkoitetta sen osien avulla. Näissä arvoituksissa lauseiden alussa on subjekti, tarkoitteen metafora. Jos rinnakkaiset lauseet alkavat objektilla tai adverbialilla, tarkoite kätkeytyy kolmanteen persoonaan. Tällöin formulajäsenet eivät kuvaa tarkoitteen eri osia vaan sen erilaisia ominaisuuksia tai toimintoja (7). Selvästi kontrastiivisia ovat niin ikään (8):n kaltaiset eksistentiaalilauseet.

(7) Kužēn pura, jomēn lekteš. — Šudē solēmaš.	Pitkänä menee sisään, näkyttömänä tulee ulos. — Heinän niittäminen.
(8) Ülnē būt, küšnē tul. — Lampō.	Alhaalla vettä, ylhäällä tuli. — Lamppu.

1.3. *Paradoksiformulat*

Suomalaisessa perinteessä on numeraaliparadoksiksi nimitetty muuttia, jossa kaksi lukuilmaisua on odotuksenvastaisessa suhteessa (vrt. Kaivola-Bregenhøj 1977, 21). Marilaisista arvoituksista löytyy selvästi samantyyppinen rakennekaava, mutta se on yksijäseninen, so. kvanttori-ilmaukset sisältyvät samaan lauseeseen (9, 10). Numeraalien syntaktisella asemalla ei ole merkitystä; ne voivat liittyä vaikka ajan adverbialiin (10).

(9) Ik toškemāšte nēlne ik pire urmāžeš. — Kūsle.	Yhdellä aumapihalla ulvoo 41 sutta. — Gusli.
(10) Ik mokšem kum i kočkam. — Munar.	Yhtä maksaani syön kolme vuotta. — Kovasin.

Luvun paradoksin lailla muutkin paradoksiformulat ovat yleensä yksijäsenisiä; odotuksenvastaisuus syntyy tiettyjen lauseensisäisten elementtien vakiosuhteesta. Nämä elementit voivat ilmiänsultaan olla leksiikaalisia (esim. kvanttori-ilmaukset) tai morfologisia (mm. karitiivisufiksit).

Koon paradoksi on arvoituskaava, jossa kooltaan vähäinen tekee jotakin omat rajansa ylittävää, mahdotonta. Rakenne muodostuu koon ilmauksesta (niistä yleisimpiä ovat *kyynäränpituinen*, *sormenmittainen*) ja *bele* 'vain' -sanasta:

(11) Parīa kutēš βelē poγēm poγa. — Iškē.	Vain sormenpituinen (ja) kerää omaisuutta. — Vaatenaula.

Ominaisuuden paradoksissa keskeisenä rakenne-elementtinä on

karitiivi-ilmaus, joka marissa voi ottaa sijan (12), johtimen (14) tai *deč posna* 'ilman' -postposition (13) hahmon. Mahdottomuuskuva syntyy karitiivisen aineksen avulla kuvatun ominaisuuden ja muun lauseen välisestä ristiriidasta. Karitiivi-ilmaukset ovat usein kliseytyneet: tavallisimmin esiintyvät *kädetön jalaton* (*kädettä jalatta*) ja *sieluton*, mutta satunnaisesti löytyy muitakin kuten (13) tai (14), jossa karitiivijohdos on attribuuttina.

(12) Kätte jolde tojaš küza. — Kaγun.	Kädettä jalatta keppiin kiipeää. — Kurpitsa.
(13) βož deč posna šočän, tul deč posna jüla, čon deč posna kěčkära. — Čerkă.	Ilman juuria syntyi, ilman tulta palaa, ilman sielua huutaa. — Kirkko
(14) Püttämă kuβa soktam kočkeš. — Kujaš.	Hampaaton eukko syö makkaraa. — Naiminen.

Kyvyn paradoksi muodostuu kaavasta 'en/ei voi tehdä x:llä sitä mitä sillä tavallisesti tehdään tai mitä sen ominaisuudet edellyttävät'. Vaikka tässäkin siis on kyse myös ominaisuuden paradoksista, on kaava kuitenkin erotettava omaksi kokonaisuudekseen sen keskeisen leksi-kaalisen elementin, *kyetä*-verbin vuoksi. Arvoituksen tarkoite on yleensä jokin luonnonmuodostelma tai -paikka. Sen metaforana eli piilotteenä toimiva tavallinen esine saa genetiiviattribuutikseen joko *isoisän* (15), *tsaarin* (16) tai *Jambatärin* (ts. sankarin).

(15) Kočajn salmam kumăkten om ket. — Iđəm.	Isoisän paistinpanna en voi kumota. — Puimatanner.
(16) Kuγăžan kuγu upšăžəm upšal om ket. — Omarta βujsă lum.	Tsaarin isoa lakkia en voi panna päähäni. — Lumi kannon päällä.

Toinen kyvyn paradoksin variantti on nominaalilauseke, jossa substantiivin attribuuttina on *kyetä*-verbistä muodostettu kielteinen partiisiippi ja siihen liittyvä gerundi, joka ilmoittaa, mitä x:llä ei voi tehdä. Ts. kyvyn paradoksi -kaavan verbiaines on muuttunut partisiippirakenteeksi ja sen objekti nominaalilausekkeen pääsanaksi; genetiiviattribuutti on samalla pudonnut pois, vrt. esim. (16) ja (17). (Rakenteen voi kääntää suomeksi ainoastaan relatiivilauseen avulla.)

(17) Kumăkten kettămă salma. — Iđəm.	Paistinpannu jota ei voi kumota. — Puimatanner.
(18) Kăčkaš ok lij alaša, rualaš ok lij püγö, lupšalaš ok lij sola. — Pire, šonanpäl, kiške.	Ruuna jota ei voi valjastaa, luokki jota ei voi kiinnittää, ruoska jolla ei voi sivaltaa. — Susi, sateenkaari, käärme.

(18):ssa jokainen kolmesta lauseesta viittaa eri tarkoitteeseen, jotka — toisin kuin niiden piilotteet — eivät ole toisiinsa missään yhteydessä. Esimerkki poikkeaa muista myös morfologisesti, sillä siinä ei ole käytetty kielteistä partisiippia *ke(r)tam* 'kyetä' -verbistä vaan finiittistä verbilauseketta välittömästi substantiivin määritteenä (siis esim. valjastaa-eivoi-hevonen).

Eri paradoksiformuloita noudattaa yhteensä n. 13 % aineiston arvoituksista. Niistä selvästi yleisin on luvun paradoksi, kun taas muut ryhmät ovat keskenään melko samansuuruisia.

1.4. Adversatiiviformula

Adversatiiviformula, jonka osuus aineistosta on viisi prosenttia, koostuu kahdesta peräkkäisestä lauseesta, joista toinen edustaa vastakohtaa tai ristiriitaa toisen lauseen ilmaisemalle toiminnalle tai ominaisuudelle taikka tämän toiminnan tai ominaisuuden edellytykselle tai seuraukselle. Suomessa lauseiden suhde ilmaistaisiin *mutta-* tai *vaikka-*konjunktion avulla, jotka kumpikin ilmaisevat odotuksenvastaisuutta. Marissakin käytetään toisinaan *γḗnat* 'vaikka' -konjunktiota, mutta useimmiten lauseiden keskinäinen suhde osoitetaan vain semantiikan tasolla. Toinen lauseista on usein myönteinen, toinen kielteinen.

(19) Peš kukšǎ, ok jülǎ. — Lomǎž.	On hyvin kuiva, (mutta) ei pala. — Tuhka.
(20) Izi γḗna, tǎrtǎš γḗna, untǎr βajan tulǎpǎm čia. — Ošǎmšǎlǎš.	Vaikka on pieni, vaikka on pyöreä, pukee ylleen majavaturkin. — Kimalainen.
(21) Čeβer ulam — ũdǎr om ul, počem kužu — βǎlǎ om ul, tǎrtǎš ulam — tuara oγǎt man. — ǎreβe.	Olen kaunis, (mutta) en ole tyttö, häntäni on pitkä, (mutta) en ole tamma, olen pyöreä, (mutta) ei minua juustoksi kutsuta. — Nauris.

Merkitykseltään adversatiiviformula liittyy läheisesti antiteesi- ja kontrastikaavoihin, mutta syntaktisesti se eroaa niistä: niissä lauseet ovat rinnakkaisia, keskenään samanrakenteisia, kun ne taas adversatiivitapauksessa ovat toisistaan riippuvaisia. Semanttinen sukulaisuus myös paradoksikaavojen kanssa on selvä; itse asiassa monet niistä voisi yksinkertaisen syntaktisen lavennuksen avulla muuttaa adversatiivisiksi. Semanttisella tasolla osassa adversatiivikaavoja korostuu negaatio (22), joka voi kohdistua toimintaan tai ominaisuuteen ja jonka avulla arvuuttelija rajaa pois mahdollisia vastausvaihtoehtoja.

(22) Tul oγǎl, jǎlalta. — Jǎž. ~ Počkalǎšǎ.	Ei ole tuli, (mutta) polttaa. — Ilma. ~ Nokkonen.

1.5. Muut formulat

Muut varsinaiset formulat ovat pienifrekvenssisiä, aineistosta muutama prosentti. Aivan marginaaliset muutama esimerkkiin rajoittuvat formulatyypit — jotka on sellaisiksi luettava esimerkiksi suomalaisen perinteen perusteella — jäävät tässä kokonaan esittelemättä.

Monien kansojen arvoitusperinteessä tavallinen komparatiivivertailu (23) on marilaisaineistossa melko harvinainen.

- (23) Klat teč tükəžə kužu.   Salpa on aittaa pitempi.
— Šoyerten.   — Harakka.

Eksistentiaalikeräyksi voidaan nimittää lauseketjua 'x, x:n päällä y, y:n päällä z. . .':

(24) Am-am-am, am-am-am üpalnə nolə pamaš, nolə pamaš üpalnə čəl-čəl-čəl, čəl-čəl-čəl üpalnə kü kurək, kü kurək üpalnə šem kožla, šem kožla koryəštə šem sösna kuđalšteš. — Ajdəmə βuj.	Am-am-am, am-am-amin päällä likainen lähde, likaisen lähteen päällä čəl-čəl-čəl, čəl-čəl-čəlin päällä kivinen vuori, kivisen vuoren päällä musta metsä, mustassa metsässä musta sika juoksentelee. — Ihmisen pää.

Dialogiformula kuvaa aina kahta eri tarkoitetta. Dialogin ensimmäinen lause on kysymys, joka alkaa puhuttelulla. Toinen lause on joko puhutellun vastaus, joka toisinaan voi olla uusi kysymys. Molemmat "keskustelijat" kätkevät arvoituksen tarkoitteen.

(25) — Kriβoj, kuš kajet? — Nüzmə kutan, tlanet mo paša? — βüt, solmə šudə.	— Väärä, minne menet? — Sukaperse, mitä se sinulle kuuluu? — Joki, leikattu heinä.

1.6. Syntaktiset rakennekaavat

Yli puolet aineistosta käsittävä massiivi on jaoteltavissa vain syntaktisin kriteerein; siinä ei ole kysymys varsinaisista formuloista. Tavallisten verbaalilauseiden ohella vallitseva on eksistentiaalilause. Pelkkä nominaalilauseke on myös yleinen arvoituksissa. Pienempiä ryhmiä muodostavat predikaatiivilauseet sekä suorat kysymykset kuten (26), jotka yleensä kohdistetaan toiselle persoonalle.

- (26) Jolyəč šüškəlməm kočkat?   Syötkö jaloista teurastettua?
— Kopšta.   — Kaali.

Seitsemisen prosenttia aineistosta on joko kokonaan tai enimmältä osaltaan onomatopoeettisia tai deskriptiivisiä: niiden sanat eivät varsinaisesti merkitse mitään. Onomatopoeettiset sanat ryhmittyvät arvoituksissa lyhyemmiksi tai pitemmiksi jonoiksi lauseiden lailla. (Esimerkkejä näistä jäljempänä.)

2. Rakenteen ponsi

Arvoituskuvalle on ominaista odotuksenvastaisuus, näennäinen ristiriitaisuus. Ju. I. Levin kutsuu arvoituksen kantavaa rakenteellista ideaa tai ydintä ponneksi (*point*). Se sisältää odottamattoman elementin ja erottaa näin arvoituksen tavallisista lauseista. Ponsi voi Levinin mukaan olla joko arvoituskuvan sisäinen tai sitten ulkoinen, jolloin se perustuu kysymyksen ja vastauksen yllättävään suhteeseen. (Levin 1978, 293, 301.) Tyypillisiä jälkimmäisen ryhmän edustajia ovat esimerkiksi suomalaisen perinteen seksuaaliarvoitukset, joissa ajatukset sukupuolielämään johdattavalle arvoituskuvalle annetaankin ”viation” vastaus. Jevsejevin aineistossa ei tällaisia juuri löydy, sillä sen monille sukupuolielimiä ja -elämää kuvaaville arvoituksille annetaan peittelemätön vastaus, vrt. esim. (14).

Arvoituksen sisäinen ponsi voi olla joko semanttinen tai foneettinen (Levin 1978, 293). Arvoituksissa, jotka rakentuvat kontrastin, antiteesin tms. formulana, odotuksenvastaisuus perustuu tietenkin pohjimmiltaan semantiikkaan, mutta ponsi kiinnittyy yhtä lailla syntaktiseen kaavaan. Syntaktis-semanttisen muotin puuttuessa (yksinäis)lauseen piirteet, lähinnä sen elementtien suhteesta syntyvä mahdottomuuskuva, korostuvat. Irraalisuuden aste vaihtelee aivan absurdista kuvauksesta (27) täysin tavalliseen (28), jossa odotuksenvastaisuus on melko hienovaraista.

(27) Kajək äškenžəm neleš. Lintu nielee itsensä.
— Poltš poltštəm. — Napin napittaminen.

(28) Izažə šoləžəm pokta. Isoveli ajaa pikkuveljeä takaa.
— Oraβa. — (Rattaiden) pyörät.

Venäläisessä arvoitusperinteessä on havaittavissa semanttisen ja foneettisen ponnien täydennysjakauma: semanttisen idean heikkous kompensoituu foneettisen tason painottumisella. Itse asiassa voitaisiin toista terminologiaa käyttäen puhua painopisteen vaihtelusta folkloristisen ja lingvistisen rakenteen välillä. Tyylikeinot kuten assonanssi, allitteraatio ja loppusointu ovat siis keskeisiä niissä arvoituksissa, joissa selkeää

mahdottomuuskuvaa ei ole. Näiden piirteiden värittämät arvoitusten sanat tai elementit paljastuvat todennäköisesti mielivaltaisiksi tai ainakin metaforisiksi. (Levin 1978, 303—304.) Marilaisesta aineistosta puuttuvat nämä tyylikeinot lähes kokonaan (esimerkiksi kansanlaulu soveltaa niitä paljon laajemmin). Sen vuoksi äänne- ja merkitystason ideoiden vaihtoehtoisuutta ei marilaisarvoituksissa juuri näy.

3. Tyylikeinot

Tyylikeinot ovat usein kielisidonnaisia ja muodostavat lingvistisen rakenteen. Marilaisille arvoituksille on ominaista onomatopoeesi. Deskriptiivisten sanojen flora ei tosin rajoitu vain arvoituksiin vaan kukkii lähes kaikissa kaunokirjallisissa ja folkloreteksteissä. Kysymys on onomatopoeettisuudesta tai deskriptiivisyydestä laajemmassa merkityksessä kuin suomen perusteella tajuammekaan. Marilaisissa tutkimuksissa tämä sanasto jaetaan kolmeen merkitysryhmään, ääntä ja ulkonäköä kuvaileviin sekä tuntemuksia ilmaiseviin sanoihin. (Učaev 1983, 3—4, 30.) Nämä sanat eivät ole mukautuneet kielen morfologiaan vaan ovat yksimorfisia. Osa vartaloista on aikojen kuluessa kiinnittynyt johtimiin, jolloin on syntynyt morfologisesti säännöllisiä sanoja. Joskin tällaiset johdot auttavat arvoitusten onomatopoeettisten sanojen tulkitsemisessa, ne ovat näihin verrattuina tietenkin sekundaarisia. Äännteellisesti onomatopoeettiset sanat poikkeavat paljonkin kielen normaalisti fonotaksista.

Arvoituskieleen, jonka perimmäinen tarkoitus on johtaa kuulija harhaan, deskriptiiviset sanat sopivat mainiosti. Aineiston arvoituksista on seitsemisen prosenttia kokonaan onomatopoeettisia, mutta yksittäisinä lauseenjäseninä näitä sanoja esiintyy hyvin monissa muissakin arvoituksissa. Ne voivat asettua mihin lauseasemaan tahansa, vrt. (24), (29), (30).

(29) Бо́кѡ̀што мѣ́не-му́но кija. — Kijar.	Tynnyrissä makaa mēne-muño. — Kurkku.
(30) Erže βūr βūr, kasše βūr βūr. — Jol pitmaš i ruđēmaš.	Aamuin βūr βūr, illoin βūr βūr. — Virsujen kiinni ja auki pau- loittaminen.

Onomatopoeettiset sanat tai sellaisina käytetyt eivät aina ole kokonaan nonsense-kieltä tai kuullun äänen jäljittelyä, vaan niiden joukossa saattaa olla jonkin toisen kielen, yleensä venäjän tai tataarin, sanoja sellaisenaan. (Vrt. Kitikov 1973, 97.)

- (31) *βašt̄ar βošt̄ s̄uzl̄ə kriči.* Vaahteran läpi naskali huutaa.
 — *P̄əst̄əleč.* — Pistooli.

Esimerkissä (31) käytetään venäjänkielistä sanaa *kriči* 'huutaa'. Se ei esiinny marissa lainasanana eikä siis ole morfologisesti mukautunutkaan.

Varsinaisen onomatopoesin lisäksi tavallisia sanoja saatetaan väänellä liittämällä niihin olemattomia suffikseja tai vaihtelemalla tavujen järjestystä (vrt. Kitikov 1973, 98). Usein kokonaan onomatopoeettiseen arvoitukseen sisältyy normaalikielen sanoja, jotka kuitenkin tässä kontekstissa muuttuvat merkityksettömiksi, ääntä mukaileviksi. Vastaus voidaan myös piilottaa onomatopoesin keskelle kuten (32):ssa, jossa *polan* 'koiranheisi' sisältyy jo kysymykseen.

- (32) *βišt̄ βušt̄ polan kl̄u-kükük.* — — —
 — *Polan.* — Koiranheisi.

Usein kokonaan onomatopoeettiset arvoitukset kuvaavat jotain toimintaa eli jäljittelevät työn ääniä. Etenkin kyntämistä, kylvämistä ja hampun käsittelyn eri vaiheita kuvataan melkein aina pelkän onomatopoesin keinoin.

- (33) *Arl̄əβ̄ə βerl̄əβ̄ə p̄ərloč.* — — —
 — *Kint̄ə on̄əm̄ə.* — Taikinan vaivaaminen.

- (34) *Tuš tuš tamak šur,*
ot kelt̄ə, jana kelt̄ə,
č̄əŋ-č̄əŋ taši βula,
βošt̄ k̄ərl̄a, n̄əlm̄ə k̄ərl̄a,
kakl̄ak šur. — — —
 — *Č̄əla üd̄əm̄ə.* — Kylväminen kokonaisuudessaan.

Tällaisissa arvoituksissa allitteraatiota esiintyy enemmän kuin muissa. Muissa kokoelmissa julkaistut samaa merkitsevät onomatopoeettiset arvoitukset muistuttavat suuresti toisiaan, niiden äänneasu on lähes sama. Tämä osoittaa, että deskriptiiviset sanat ovat omalla tavallaan "kiinteämerkityksisiä", täysin mielivaltaisesti niitä ei voi käyttää. Toisaalta samaa tarkoitetta kuvaavien onomatopoeettisten arvoitusten vaikiintuneisuus viittaa niiden jonkinasteiseen ulkoa oppimiseen. Arvoituksen (35) ratkaiseminen ainakin vaatii sen osaamista ennakoita, ellei kyseessä sitten ole kompakysymys tai yksinkertaisesti perinteen sisäinen ironia. Kuten äskeisissäkin esimerkeissä sanat eivät merkitse mitään, joten niitä ei voi kääntää.

- (35) *T̄əβ̄əl̄əm̄ t̄əβ̄əl̄əm̄ puš̄iŋga*
eke moja šinča ara,
jar̄əm̄-kürt̄n̄ö-kurβ̄iška. — — —
 — *Tošt̄o tušt̄o mut.* — Vanhan arvoituksen sanat.

Arvoituksissa esiintyy piilotteina tai niiden attribuutteina vanhoja erisnimiä, joita ei muuten enää käytetä. Usein tiedot näistä nimistä ovat peräisin juuri arvoituksista, sillä muissa perinteenlajeissa niitä ei paljontaan esiinny. Vanhoja arvoituksissa säilyneitä nimiä ovat mm. Akman, Aksar, Antâksa, *βajdi*, Šajdi, Jaηkelôš (miehiä) ja Lâštalče, Kânalče, Jašpika, Kačâri (naisia). Osa arvoitusten nimistä ei kuitenkaan ole aitoja, vaan ne on muodostettu jostain sanavartalosta liittämällä siihen erisnimen ”johdin” *-βek*, *-met* tai *-βi*. Esimerkissä (36) esiintyvä ”nimi” *pârtâβi* perustuu *pârt* ’pieni; hippu’ -sanaan.

- (36) Izi *pârtâβi* *den* *kuγu* *pârtâβi*   Pieni *pârtâβi* ja iso *pârtâβi*
moγârâm *koštâktarat.*   panevat ruumiin särkemään.
 — Puđi i mükš.   — Punkki ja mehiläinen.

Kielellisellä tasolla marilaiset arvoitukset poikkeavat normaalikielestä ennemminkin niukkuutensa kuin runsautensa ansiosta: tietyt morfologiset ja syntaktiset keinot puuttuvat niistä täysin tai ovat hyvin harvinaisia. Marissa ei ole kovinkaan monia konjunktioita vaikkapa suomeen verrattuna. Vanhastaan on käytetty sivulauseiden asemesta infiiniittisiä rakenteita, tai sitten asyndeettisesti yhdistettyjen peräkkäisten lauseiden suhde toisiinsa on käynyt ilmi niiden semantiikasta. Tavallisia konjunktioita ovat *γân* ’kun, jos’, *γânat* ’vaikka’, *i*, *ta* ’ja’ sekä liitepartikkelinomainen *-at* ’ja’. Näistä viimeinen, joka normaalikielessä on hyvin tavallinen, ei esiinny lainkaan arvoituksissa, ja muidenkin frekvenssi on pieni, huomattavasti pienempi kuin muiden tekstilajien virkkeissä.

Kontrastiformuloissa käytetään rinnasteisten lauseiden keskinäisinä sidoskeinoina (yleensä kolmannen, joskus toisen) persoonan possessiivisuffikseja, jotka liittyvät paralleelisiin subjekteihin, vrt. (5), (54). Marinin possessiivisuffiksithan ilmaisevat omistuksen lisäksi determinatiivisuutta ja siten lauseenjäsenten välisiä suhteita. Nämä erilaiset funktiot ovat kuitenkin niin tiukasti kietoutuneet toisiinsa, että kulloistakin merkitystä on vaikea määritellä.

Marilaisista arvoituksista vain harvat ovat kysymyksen muotoisia. Niin ikään avaus- ja kysymysformulat puuttuvat. Marilaisille kuten yleensäkin suomalais-ugrilaisille ja eurooppalaisille arvoituksille on tyyppillistä preesensmuotoisuus. Silloin harvoin kun menneen ajan tempus esiintyy, sen valintaan vaikuttavat samat säännöt kuin normaalikielessäkin: I preteriti ilmaisee itse koettua tai nähtyä toimintaa, II preteriti välillisemmin tietoon tullutta tapahtumaa, kuulopuhetta. Tästä erosta ovat oivana esimerkkinä kaksi samaa tarkoittavaa arvoitusta (37), jossa on ensimmäinen preteriti, ja (38), jossa toinen:

- (37) Nur jêr koštêm koštêm,   Kuljin kuljin pellon ympäri,
 tálčê užê,   kuu näki (minut),
 kečê nalê.   aurinko otti (minut).
 — Pokšêm.   — Härmä.
- (38) Sraβoč jomên,   Avain on kadonnut,
 kečê nalên,   päivä on sen vienyt,
 tálčê užên.   kuu on sen nähnyt.
 — Pokšêm.   — Härmä.

Menneen ajan liittotempukset puuttuvat arvoituksista lähes tyystin samoin aspektin ilmaisimena toimivat konverbirakenteet. Verbi-ilmausten modaalisuutta osoittavat momentaani- ja frekventatiivijohtimet esiintyvät myös hyvin harvoin, vaikka ne normaalikielessä ovat sangen tavallisia. Mielenkiintoisena vastakohtana marille on tässä kohdin voguli, jonka arvoituksissa frekventatiivisuffixit ovat yleisiä (Schellbach 1959, 77). Lauseita korvaavat infiniittiset rakenteet puuttuvat aineistosta lähes täysin joitakin temporaalista suhdetta osoittavia gerundirakenteita lukuun ottamatta. Toiminta esitetään usein yksikön ensimmäisessä persoonassa, vrt. (4), (10), (21) ja (37), mikä on tuttua muidenkin kansojen arvoituksista.

4. Vastauksen arvattavuus

Kuten monet arvoitusten tutkijat ovat todenneet, pelkkä kuvaavan elementin eli kysymyksen rakenteen tarkastelu ei ratkaise arvoituskielen ongelmaa, ellei myös vastausta sisällytetä analyysiin. Arvoituksen perusstruktuuri on siis kysymys — vastaus. Voidaan puhua folklorediskurssista (Köngäs Maranda 1981, 42). Mutta vastauksen ja kysymyksen suhteen semanttinen vyyhti on vaikeasti selvitetävissä, sillä se koostuu metaforien säikeistä.

Elli Kaija Köngäs Maranda on useissa artikkeleissaan kuvannut kysymyksen rakennetta ottaen analyysissa huomioon myös vastauksen. Hänen mukaansa kaikista (suomalaisista) arvoituksista on löydettävissä seuraavat elementit: I *annettu käsité* (ts. piilote), metaforan ydin, ja V *piilevä käsité*, ts. vastaus; näitä kuvaavat II *pysyvä premissi*, joka pitää paikkansa sekä piilotteen että vastauksen suhteen, ja *annettu vaihteleva premissi* IV, ominaisuus, joka kuvaa arvoituksen tarkoitetta ja siis johdattaa oikeaan vastaukseen. Tämä annettu premissi on kuitenkin ristiriidassa piilotteen kanssa, jonka (*piilevä*) *ominaisuus* III olisi päinvastainen, mutta ei yleensä näy arvoituksesta. Esim. *Musta ruunani (I) ravaa, aisat (II) eivät liiku (IV)*. — *Joki (V)*. Piilevä premissi III olisi 'liik-

kuvat'. Kaikki numeroidut elementit eivät välttämättä esiinny aina samassa arvoituksessa. Köngäs Marandan mukaan tärkeimpiä rakennnelementtejä ovat vihjeinä toimivat vaihtelevat premissit: piilevä variaabeli III tiedetään todeksi annetun käsitteen eli piilotteen suhteen, ja sen vaihtuminen toiseksi (IV) ymmärretään arvoituksen tarkoitetta, siis vastausta kuvaavaksi. (Köngäs Maranda 1971a, 198—199.)

Analyysi ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen: toisinaan premissejä on vaikea määritellä, toisinaan arvoituksesta ei tunnu löytyvän mitään vastaukseen viittaavaa ainesta. Ju. I. Levin on arvoituksen semanttista struktuuria tutkiessaan todennut, että kuvaus saatetaan rakentaa hyvikin satunnaisten tai valinnaisten tarkoitteen ominaisuuksien varaan. (Levin 1978, 288.) Pelkän kysymyksen perusteella ei hänen mukaansa koskaan voi saada selville aivan tarkkaa vastausta mutta kylläkin vastaukseksi sopivien tarkoitteiden luokan. (Vrt. Levin 1978, 305—305.) Tämä on arvoitusperinteen mukaista, sillä samalla kysymyksellähän saatetaan arvuutella useampia asioita. Toisinaan on vaikea keksiä minkäänlaista tarkoitetta annetulle kuvaukselle, mikäli kaikki arvoituksen osat ovat metaforisia:

- (39) Šükšü upš sarlan kaja. Lakinreuhka lähtee sotaan.
— βüt šoη. — Veden vaahto.

Levin pitää erisnimellä tai pronominilla ilmaistua piilotetta täysin mielivaltaisena, sillä se ei sisällä minkäänlaista vihjettä tarkoitteen laadusta. Samaan ryhmään hän luokittelee yleensäkin ihmistä tarkoittavat sanat sekä eläinten nimitykset. Näiden esiintyessä vastauksen metaforana on tarkoitetta oikein kuvaavaa ainesta etsittävä muualta lauseesta. (Levin 1978, 310—311.) Tämä pitää pitkälti paikkansa marilaisenkin aineiston suhteen, esimerkiksi arvoituksessa (40) erisnimet voisivat kätkeä minkä tahansa tarkoitteen; arvoitus avautuu muiden osiensa avulla.

- (40) Karaβa kutanēm   Karaβan persettä
Kälbaj eηda.   Kälbaj kärventää.
— Poš den tul.   — Palkeet ja tuli.

Joitakin lainalaisuuksia on kuitenkin havaittavissa. Köngäs Maranda on katsonut arvoituskuvan odotuksenvastaisuuden syntyvän mm. eri luokkiin kuuluvien piilotteen ja tarkoitteen rinnastamisesta, esim. elollinen — eloton, kasvi — ihminen. Näiden yhdistäminen synnyttää metaforan, joka perustuu johonkin luokkien yhteiseen ominaisuuteen. (Köngäs Maranda 1971b, 54.) Tämän periaatteen soveltamisala marilaisissa arvoituksissa vaihtelee. Aivan saman kategorian edustaja ei tietenkään voi olla tarkoitteen metafora, mutta esimerkiksi erilaisia eläinlajeja (lähinnä vastakohtaa hyönteiset — nisäkkäät) käytetään toistensa

kuvaamiseen. Ihmistä merkitsevä sana metaforana paljastaa usein tarkoitteen elottomaksi esineeksi. Esimerkiksi todellista arvoitusten attraktiokeskusta *vihtaa* kuvataan termeillä *järjetön Japâk, pikku Opanas, Oksina, Koivukylän mari, sotilas*. Aukoton ei sääntö kuitenkaan ole, sillä esimerkiksi kanan ja kissan piilotteena voidaan käyttää naisen nimeä:

(40) Nemnan Proskan kumlâ tuβâržâ, uremâš lektân, marðež pual kolten, tupšâ čara lin. — Čâβâ.	Meidän Proskalla on 30 paitaa, hän lähti kadulle, tuuli puhalsi hänen selkensä paljastui. — Kana.

Tällöin semanttinen oppositio toimii akselilla ihminen — eläin. *Akka* on tarkoitteen suhteen neutraali, ja sitä käytetään melkein minkä tahansa eläimen tai elottoman esineen kuvaamiseen:

(41) Ik βate kok pörtončâlâm üšteš. — Uškal jâlmâž den ner rožšâm nula.	Yksi eukko kahta eteistä lakaisee. — Lehmä nuolee kielellään sieraimiaan.
(42) Ik βatâm šupšâlam ta, pütân ola tarβana. — Mundâra.	Vetelen yhtä akkaa, ja koko kaupunki liikkuu. — Kerä.

Levin pitää myös eläinten nimityksiä täysin epäinformatiivisina metaforina. Marissa niistä suurin osa viittaa elottomaan tarkoitteeseen.

(43) Šüîâ kaβan ümpalnâ jos kudâlšteš. — Melna šürmâ.	Kaura-auman päällä juoksentelee kärppä. — Ohukaisten voiteleminen.

Usein näyttää eläimen hahmokin, sen muoto tai muut ominaisuudet antavan vihjeen tarkoitteesta. *Käärme* kuvaa monenlaisia matelijanomaisia esineitä kuten vyötä, viikatetta tai palmikkoja. Vaihtelevankokoisia, karkeasti ottaen tynnyrin muotoisia esineitä kuten kotaa, rautauunia, pataa, ämpäriä tai riittä verrataan *lehmään* tai *härkään*, joskus myös *hevoseen*. Hevosen ominaisuuksista on sen ulkomuodon lisäksi kelvannut metaforan aiheeksi sen nopeus: suksia, rekeä, jokea ja neulaa (suomen ”pieni lintu liinaharja” on marissa *musta ruunani hamppuhäntäinen*) kuvaillaan hevoseksi. Eläimen äänikin saattaa olla arvoituskuvan pohjana:

(44) Izi komtâ jümalnâ čâβâ-iγâ maγâra. — Telâm imîâ jol maγârmâ.	Pienen kannen alla itkee kananpoika. — Hevosen kavioiden nars- kuna talvella.

Hyönteiset eivät yleensä esiinny piilotteina, mutta arvoituksen kohteina ne ovat melko tavallisia. Niiden metaforana esiintyvät ihmistä tarkoittavien sanojen lisäksi isot nisäkkäät.

(45) Kuerla koklašt̄ maska. — Ti.	Koivikon keskellä karhu. — Täi.
(46) Peče βokten šem šor̄k kija. — Šuršo ur̄γāš βokten.	Aidan vieressä makaa musta lamma. — Kirppu sauman vieressä.

Näiden yleisten tendenssien lisäksi on huomattava kliseytyneet tapaukset. Esimerkiksi *musta tyttö* kuvaa useimmiten mehiläistä, *venako* sarafaaneineen kaalinkerää tai sipulia. Kirkonkellon piilotteena on *käki*.

Aivan mielivaltaisina valintoina ei ihmisten ja eläinten nimityksiä metaforissa siis voi pitää. Lisäksi on otettava huomioon, että aktiiviselle arvoitusperinteen kuluttajalle on piilotteen ja vastauksen suhde epäilemättä avautunut helpommin kuin myöhemmille tutkijoille. Täysin informaatioarvoa vailla ovat tietysti pronominit, etenkin marilaisissa arvoituksissa tavallinen yksikön ensimmäinen persoona, joka usein ei edes viittaa tarkoitteeseen.

(47) Izi jer γoč ik ijaš βošt̄r̄m lupšalam. — Ij pečkalme.	Pikku järven poikki sivallan yksivuotisella vitsalla. — Jään halkeilu.

Elottomat esineet tarkoiteen vertauskuvana perustuvat yleensä muodon, värin, materiaalin tms. samankaltaisuuteen. Tämä samankaltaisuus on usein perseptiivistä eikä perustu esineen funktionaalisiin ominaisuuksiin. Esimerkiksi (48):ssa *ohralettu* on ymmärrettävä 'joksikin pyöreäksi ja röpeliäiseksi' eikä suinkaan 'syötäväksi kelpaavaksi':

(48) Aηa j̄raη βokten šož melna kija. — Šoηš̄.	Saran rajalla makaa ohralettu. — Siili.

Toisinaan ei olekaan kyse metaforasta vaan metonymiasta. Piilotteena esiintyy jokin eläin tai kasvi, josta tarkoite on valmistettu.

(49) Piste ūmbalne šor̄k. — āšt̄r̄.	Lehmuksen päällä lamma. — Säärikäärus.
(50) Uškal sūjanlan kaja. — Šüβ̄r̄.	Lehmä menee häihin. — Rakkopilli.

Virsut oli punottu lehmuksen niinestä, ja niiden päälle sidottiin villasta kudottu nauha (49). Rakkopilliä kuvaava arvoitus (50) perustuu

siihen, että soitin on valmistettu lehmän rakosta ja että se on yleisesti juuri häissä käytetty instrumentti.

Jo adversatiiviformulan yhteydessä todettiin, että *ei ole tuli mutta polttaa* -tyyppinen negaatio rajaa tehokkaasti pois yhden vastausvaihtoehdon. Sana, johon kielto kohdistuu, on yleensä konkreettinen, ei metaforinen.

Adjektiivit — sekä attribuutit että predikaatiivit — voidaan useimmiten ymmärtää sanatarkasti, etenkin jos ne ovat luonteeltaan yleisiä, väriä, kokoa tms. osoittavia tai jos ne sisältyvät semanttisesti epätavallisiin yhtymiin.

(51) Oš kombo nəl neran.	Valkea hanhi on nelinokkainen
— Töšak.	— Patja.

Esimerkiksi (51):ssä valkoinen on tarkoitteen oikea väri; myös nelinokkainen pitää paikkansa vastauksen suhteen, mikäli nokka ymmärretään laveasti tietyn muodon osoittimeksi. (Vrt. Levin 1978, 311.) Hyvin konkreettiserkityksiset adjektiivit joko kuvaavat sanatarkasti tarkoitteen ominaisuutta tai ilmaisevat yleisen ominaisuuden jonkin samaan luokkaan kuuluvan alalajin avulla, esim. sormenmittainen = pieni, lehmuksinen = puinen jne. (Vrt. Levin 1978, 312.)

Marilaisaineiston kyvyn paradoksi — formulan arvoituksissa esiintyvät genetiiviattribuutit *isoisän, tsaarin, Jambatārın* osoittavat tarkoitteen isoksi rakenteeksi tai luonnonmuodostelmaksi. Näitä määritteitä voi pitää metaforisina mutta samalla myös kliseytyneinä, sillä niiden merkitys tässä ainoassa formulatyypissä, jossa ne esiintyvät, on vakiintunut. Myös adjektiiveja, etenkin substantiiveista johdettuja, voidaan käyttää metaforisesti. Esimerkiksi *ikkuna* ja *silmä* sekä niiden johdokset ovat toistensa metaforia:

(52) Pörtšö ik oknan.	Pirtti on yksi-ikkunainen.
— Pel šinčan.	— Silmäpuoli.
(53) Ik suas kut šinčan.	Yksi tataari on kuusisilmäinen.
— Okna.	— Ikkuna(ruudut).

Tällainen piilotteen ja tarkoitteen resiprookkinen metaforinen suhde luo koherenssia arvoituskuviin ja auttaa perinteentuntijaa niiden ratkaisemisessa. Kovin yleinen ei tällainen vastavuoroinen suhde aineistossa kuitenkaan ole.

Arvoitusten pienet numeraalit (1—10) ovat yleensä tarkkoja, kun taas niitä suuremmat (41, 70, 77, 100, 120, 700, 1000) osoittavat vain suurta määrää (vrt. Levin 1978, 313).

(54) Nəlätše soβa,	Neljä taputtaa,
tüžemše küšta.	tuhat tanssii.
— Imne jol den počšo.	— Hevosen kaviot ja häntä.

Kollektiiviset tai monikolliset ilmaukset viittaavat tarkoitteen monikollisuuteen. Parillisista tarkoitteista käytetään usein ilmaisua *veljekset* (marissa oikeastaan pikkuveli — isoveli):

(55) Izak šolak mužərn jüštəlaš βolat. — βəðra.	Veljekset laskeutuvat parittain uimaan. — Sangot (korennossa).

Verbit voivat olla joko sananmukaisia tai metaforisia mutta eivät yleensä mielivaltaisia. Paikallaan olevaa kohdetta luonnehditaan verbeillä *maata, seisoa, istua*. Usein neutraali verbi korvataan ilmeikkäämmällä, joskin suppeampimerkityksisellä.

(56) Čəðra pokšelne tulək čəma šinčələš. — Küčəməðəšan pu. ~ Pu jəγəme.	Metsän keskellä orpo varsa valittaa. — Nariseva puu. ~ Puun sahaaminen.
(57) Luðəžə ere jüštələš, jeržə ere kəlma. — βəñer kumaš.	Sorsa yhä ui, järvi yhä jäätyy. — Palttinen kutominen.
(58) Opsam puršəm ta, jəŋkam šər-r-r βəštələš. — Šelšə.	Tulin ovesta sisään, ja kälyni nauraa šər-r-r. — Rako.

(57):ssä predikaatit samoin kuin subjektitkin ovat täysin metaforisia. Piilotteita *sorsa* ja *järvi*, jotka kuvaavat syöstävää ja valmista kangasta, olisi vaikea ymmärtää pelkän ulkonaisen samankaltaisuuden perusteella: tarvitaan lisäksi sopivat toimintaa kuvaavat verbit. Hirsien rakoa merkitsevässä arvoituksessa (58) verbiä *nauraa* voisi pitää mielivaltaisena, koska minkäänlaisesta toiminnasta ei ole kyse. Personifioituun tarkoitteeseen liitettyinä se kuvaakin ulkonäköä.

Etenkin temporaaliset adverbialit (vrt. antiteesiformula) ovat yleensä sananmukaisia, samoin elementtien spatiaalista suhdetta kuvaavat sanat. Myös kokonaisuuden ja osan suhde, joka ilmenee mm. monissa kontrasti- ja vertailuformuloita edustavissa arvoituksissa, perustuu yleensä tarkoitteen todelliseen rakenteeseen, sen osien erilaisuuteen.

5. Arvuuttelija ja arvoitusperinne

Arvoituksen arvaamiseen tarvittavat vihjeet saattavat siis piillä metaforassa, sen attribuuteissa tai lauseen muissa osissa. Toisinaan vihjeitä annetaan samassa virkkeessä useita, toisinaan ei ainuttakaan. Yhteisössä, jossa arvoitusperinne on elävää, sekä kysyjä että vastaaja hallitsevat arvoituskielen periaatteet. Tuntiessaan perinteenlajin lausekaavat, meta-

forien ja niihin liittyvien ainesten paradigmat arvuuttelija pystyy niiden perusteella analogisesti luomaan uusia arvoituksia, jotka vastaaja oman kompetenssinsa perusteella kykenee ratkaisemaan. Tämän teorian on arveltu pätevän vain siihen tilanteeseen, jossa arvuuttelija keksii uuden arvoituksen, ei arvoitusten oppimis- tai muistamisprosessiin. Arvuutteleuyhteisö ratkaisee, jäävätkö uudet arvoitukset elämään, aletaanko niitä toistaa. (Kaivola—Bregenhøj 1977, 32.) Tämä näyttää pitävän paikkansa myös marilaisen aineiston suhteen, sillä verrattaessa Jevsevjevin aineistoa muihin julkaistuihin marilaiskokoelmiin löytyy hämmästyttävän vähän kokonaan uusia arvoituksia, vaikka niitä olettaisi olevan rajoittomasti. Ainakin suosituimmat arvoitukset vaikuttavat melko vaikiintuneilta. On myös muutamia arvoituksia, jotka epäilemättä on opittava ulkoa, sillä ne eivät sisällä kerrassaan mitään oikeille jäljille johtavaa elementtiä:

(59) Nalat kân nal, uke γân βesâlan kajem. — Umâla.	Jos otat niin ota, jos et niin menen toiselle. — Humala.

Sama pätee myös osaan onomatopoeettisista arvoituksista. Ennakkotietoa vastauksesta edellyttää tietenkin ns. asiantuntemusarvoitusten (60) ratkaiseminen. Tämä ryhmä tosin näyttää sangen harvinaiselta marilaisessa perinteessä.

(60) Kumâštâ jumâštâ kumât uke. — Jumâš küzaš šopšar uke, τηῶz βονčâš pašma uke, oš βarakšân šöržâ uke.	Kolmea ei maailmassa ole. — Ei ole tikapuita joita pitkin kiivetä taivaaseen, ei ole siltää jolla ylittää meri, ei ole valkoisen haukan maitoa.

Samaa tarkoitetta kuvaavat erilaiset arvoitukset samoin kuin käsitteiden ja käsitteiden toistuminen sekä metaforissa että vastauksissa kasvattavat perinteensaisäistä koherenssia ja luovat näin koodiverkoston, jota sekä arvuuttelija että vastaaja käyttävät hyväkseen. Sidoksisuutta vahvistavat edelleen syntaktis-semanttisten lausekaavojen käyttö ja niiden keskinäiset suhteet. Tyylikeinoiltaan marilaiset arvoitukset ovat onomatopoesia lukuun ottamatta niukkoja, sanonnaltaan lakonisia. Ristiriitaisiin paradigmoihin kuuluvien käsitteiden, ominaisuuksien tai toimintojen liittämistä yhteen syntagmaattisella tasolla syntyy odotuksenvastaisuus, se ”loputtomuus” ja ”ylösalaisuus”, joilla otsikon marilainen arvoitus perinteitä osuvasti luonnehtii.

LÄHTEET

- DUNDES, ALAN 1965: *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs, N. J.
- KAIVOLA-BREGENHØJ, ANNIKKI 1977: Arvoitusten ilmaisutekniikka. *Arvoitukset*. Toim. Leea Virtanen, Annikki Kaivola-Bregenhøj ja Aarre Nyman. Pieksämäki.
- KITIKOV, A. E. 1973: *Marijskie narodnye zagadki*. Joškar-Ola.
- KUUSI, MATTI 1967: Johdatusta sananlaskuston formula-analyysiin. *Kalevalaseuran vuosikirja* 47. Helsinki.
- KÖNGÄS MARANDA, ELLI KAIJA 1971a: The Logic of Riddles. *Structural Analysis of Oral Tradition*. Toim. Pierre Maranda ja Elli Köngäs-Maranda. Philadelphia.
- 1971b: Theory and Practice of Riddle Analysis. *Journal of American Folklore* 84. Austin.
- 1981: Structure des énigmes. *Travaux et inédits de Elli Kaija Köngäs Maranda*. Cahiers du CELAT no 1. Quebec.
- LEVIN, JU. I. 1978: Semantičeskaja struktura zagadki. *Paremiologičeskij sbornik*. Poslovica, zagadka. Moskva.
- SHELLBACH, INGRID 1959: *Das wogulische Rätsel*. Ural-Altäische Bibliothek VIII. Wiesbaden.
- УЧАЕВ, З. В. 1983: *Оҗартыш mut*. Joškar-Ola.

SIRKKA SAARINEN: *Die Struktur der marischen Rätsel*

Der Aufsatz basiert auf der etwa 1000 verschiedene Rätsel umfassenden Sammlung des Volksschullehrers Timofej Jevsevjev. Diese Sammlung entstand in den Jahren 1908—1928.

Die marischen Rätsel charakterisiert syntaktische Einfachheit: ca. 70 % des Materials bestehen aus einzelnen Sätzen. Aufgrund des Materials lassen sich 15 nach syntaktisch-semanticischen Kriterien bestimmte Muster unterscheiden.

Ein wesentlicher Zug der Rätselbilder ist das Umschlagen der Erwartung in ihr Gegenteil. Dieser Zug drückt sich in vermeintlich unlogischen Kombinationen aus, beispielsweise in kausaler oder biologischer Unnatürlichkeit. Bei zwei- oder mehrsätzigen Formeln ergibt sich der erwähnte Erwartungsumschlag im allgemeinen aus der Beziehung zwischen den Sätzen. In einsätzigen Rätseln entspringt die Paradoxie der widersprüchlichen Kombination satzinterner Elemente. Charakteristika der Satzmuster sind Antithese, Kontrast, Paradoxie und Adversativität.

In den marischen Rätseln drückt sich die Pointe, die tragende strukturelle Idee, die das unerwartete Element enthält, im allgemeinen auf (syntaktisch-) semantischer Ebene aus. Auf phonetischer Ebene zeigt sich die Pointe am deutlichsten in dem Gebrauch onomatopoeischer Elemente. Ein Rätsel kann sich auch völlig aus solchen Elementen zusammensetzen.

Auf sprachlicher Ebene weichen die marischen Rätsel vom üblichen Sprachgebrauch mehr durch Knappheit als Reichhaltigkeit des Ausdrucks ab. Bestimmte morphologische und syntaktische Mittel (u.a. Konjunktionen, Konverben, modifizierende Verbalsuffixe, infinitivische Strukturen) fehlen fast vollständig. Charakteristika der Rätsel sind Gebrauch des Präsens und Verwendung der ersten Person bei der Wiedergabe von Tätigkeiten.

Die Grundstruktur des Rätsels drückt sich in Form des Frage-und-Antwort-Spiels aus, was bei der Analyse berücksichtigt werden muß. Die Schilderung dessen, was zu erraten ist, stützt sich auf sehr zufällige und dem Ermessen überlassene Eigenschaften des Gemeinten. Aus dem Frageteil allein läßt sich als Antwort im allgemeinen nur die Klasse des Gemeinten erschließen. Beispielsweise treten oft als Metaphern alte Eigennamen in völlig willkürlicher Verwendung auf und im Zusammenhang mit ihnen ist der Hinweis, der auf die richtige Spur führt, an anderer Stelle des Satzes zu suchen. Die verschiedenen Rätsel, die das gleiche schildern, ebenso wie die Wiederholung von Begriffen und Begriffsklassen sowohl in den Metaphern als auch in den Antworten eintwickeln eine traditionsspezifische Kohärenz und schaffen zusammen mit den immer wiederkehrenden Satzmustern ein Codesystem, das sowohl der, der ein Rätsel zu raten aufgibt, als auch der, der es zu lösen hat, ausnützt.